

**ELEKTRON TO'LOV VOSITALARI ORQALI SODIR ETILGAN FIRIBGARLIK
UCHUN JINOIY JAVOBGARLIK MASALALARI**

Valijonov Shavkatjon Muzaffarjon o'g'li
Toshkent davlat yuridik universiteti magistri

Annotatsiya: *“Mazkur maqolada elektron to'lov vositalari bilan bog'liq firibgarlik jinoyatining umumiy tushunchasi va kriminalistik tahlili bayon etilgan. Shuningdek, bank kartalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik jinoyatining kriminalistik tavsif elementlari, ya'ni jinoyat predmeti, jinoyat sodir etish usullari, jinoyat izlari, jinoyatchining shaxsi haqidagi ma'lumotlar, jinoyat shart-sharoitlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *elektron to'lov vositalari, firibgarlik jinoyatlari, kiber huquqi, bank kartalari.*

Texnik taraqqiyotning rivojlanishi elektron to'lov vositalaridan doimiy foydalanish imkoiyatini yaratdi va bu bank hisobvaraqlaridan pul mablag'larini turli-xil yo'llar bila talon-taroj qilish usullarini, xususan firibgarlikning har xil turlarini faollashishiga sabab bo'ldi. Dastavval, elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlik bilan bog'liq jinoyatlar yuridik shaxslarga qaratilgan bo'lsa, endilikda o'z layoqatsizligi va bilimsizligi tufayli turli xil firibgarliklarni sodir etish imkoniyati yuzaga keltirgan fuqarolar bunday jinoyatlar qurboniga aylanmoqda. “Firibgarlar elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda o'g'irlik qilishda fuqarolarga nisbatan ijtimoiy injiniring usullaridan foydalanadilar ”. Jinoiy dunyo faoliyatiga yuqori texnologiyalar va turli elektron vositalarning jalb etilishi huquqni muhofaza qiluvchi va sud organlarining o'z faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Axborot texnologiyalaridan, shu jumladan elektron to'lov vositalaridan foydalanish bilan bog'liq jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritish muammolari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Gudman, Nissan, Smit va boshqalarning ushbu mavzudagi ilmiy ishlarni olib borgan.

Elektron to'lov vositalaridan foydalanish bilan bog'liq jinoyatlarning o'sishi 2018-yilda Rossiya Federatsiyasining Jinoyat kodeksiga “to'lov kartalaridan foydalangan holda sodir etilgan firibgarlik” uchun 159.3-moddasini kiritilishiga sabab bo'ldi.

Bunday o'zgartirishning kiritilishi jinoyatlarni sodir etishdan himoyalaniшни to'liq ta'minlay olmadi. Elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda bank hisobvarag'idan pul mablag'larini o'g'irlash jinoyatchilarga unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Elektron to'lov vositalaridan nafaqat firibgarlik ko'rinishidagi ko'rinishdagi mulkni talon-taroj qilishda, balki jinoiy daromadlarni legallashtirishda ham qo'llaniladi.

Elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlik sodir etishning o'ziga xosligi firibgarlikning o'z jabrlanuvchisi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilishini nazarda tutmaydi va bu toifadagi jinoyat ishlari bo'yicha dalillarni aniqlash jarayonini murakkablashtiradi. Shu sababli, elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlik yo'lini, uning predmetini va huquqbuzarlikning boshqa muhim unsurlarini aniqlashda amalda bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keladi. Dalillarda eng muammolisi firibgarlikning sodir etilish usuli va uni amalga oshirish vositasi bo'lgan elektron to'lov vositasidir. Elektron to'lov vositalaridan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan o'g'irliklar miqdorining ko'payishi bunday jinoyatlarni sifatli tergov qilishni kafolatlaydigan metodologiyani yaratish zaruratini belgilab beradi va bu tadqiqot mavzusining yangiligini belgilaydi.

O'zbekiston jinoyat qonunchiligida elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda sodir etilgan firibgarlik uchun alohida javobgarlik belgilanmagan. Biroq, ushbu jinoyatni firibgarlikning boshqa alohida turi sifatida qayd etish masalasi masalasining zaruriyati ortib bormoqda.

Hozirgi vaqtda jinoyat qonunchiligi elektron to'lov vositalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik atamasini aniq tartibga soladi. Shuni ta'kidlash kerakki, qonun chiqaruvchi biz to'lov kartasi, elektron pul va kassa apparati kabi elektron to'lov vositalariga tegishli bo'lishimiz mumkinligini aniq belgilab qo'ygan.

Shu bilan birga, bunday jinoyatni sodir etish faktining dalillari bilan bog'liq ba'zi savollar mavjud. Eng qiyin dalil to'lov kartalari, elektron pul va pul o'tkazmalari yordamida firibgarlikdir. Amaliy va ilmiy jihatdan eng muammoli savollardan biri bu elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlik vositalari bilan bog'liq.

Bu savolni hal qilish uchun ikkita yondashuv mavjud. Birinchi yondashuvga ko'ra, firibgarlik elektron to'lov vositalaridan foydalanishda emas, balki shaxsning ma'lum doiradagi shaxslarni aldashga qaratilgan boshqa xatti-harakatlarini amalga oshirishda sodir bo'ladi. Ikkinchi yondashuv, agar aybdor shaxs elektron to'lov vositalaridan o'g'irlik qilish maqsadida foydalansa, firibgarlik mavjudligini tan olish kerak. Bizning fikrimizcha, ikkinchi yondashuv to'g'ri va shaxs mulkni talon-taroj qilish uchun elektron to'lov vositalaridan ataylab foydalanadi.

Yana bir munozarali savol elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlikning subyektiv tomonining dalillari haqida. Albatta, bunday jinoyatlar faqat to'g'ridan-to'g'ri qasd bilan sodir etilishi mumkin, ammo elektron vositalardan foydalanish pin-kod, qabul qiluvchining manzilini noto'g'ri ko'rsatish va hokazolar tufayli jabrlanuvchining aybi bilan sodir bo'lgan xato haqida gapirishga imkon beradi. Shu munosabat bilan elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda pul o'tkazmalarining sababi va mexanizmini belgilab olishimiz kerak. Agar pul o'tkazmasi oluvchining noto'g'ri ma'lumot berish orqali pul egasi bilan o'zaro munosabatda bo'lishi natijasida yuzaga kelgan bo'lsa, bu holat aybdor shaxsning elektron to'lov vositalaridan to'g'ridan-to'g'ri foydalanish niyatidan dalolat beradi. Jismoniy shaxsga o'tkazish

manzilini ko'rsatgan holda pul o'tkazish taklifi qasddan va tasodifiy xususiyatga ega bo'lishi mumkin emas. Elektron to'lov vositalari egalarini aldab o'zini bank mansabdor shaxslari sifatida ko'rsatgan va ularning xavfsizligini ta'minlash maqsadida depozit bo'yicha operatsiyani davom ettirishni taklif qilgan shaxslar faoliyatida bevosita niyat mavjudligini hisobga olishimiz kerak. Bunday holda, bu odamlarning faoliyatining tabiati aldatchi maqsadlar va to'g'ridan-to'g'ri niyatlar bilan harakat qilish haqida gapirish mumkin.

Elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlik natijasida olingan mablag'larni saqlab qolish masalasi bahsli savollardan biridir. Ushbu mablag'lar naqd pulsiz o'tkazma sifatida kelgan bo'lsa-da, moddiy dalillarning alohida saqlanish shartlari ularga tarqalishi kerak deb o'ylaymiz. Bu holat Rossiya Federatsiyasi Jinoyat-protsessual kodeksining 3.1-moddasi 2-qismi 82-moddasida belgilangan bo'lib, unga ko'ra jinoyat sodir etish natijasida olingan pullar, qimmatbaho buyumlar va boshqa mulklar, shuningdek, tergov harakatlari davomida topilgan ushbu mulkdan olingan daromadlar tartibda hibsga olinishi kerak. Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik protsessual kodeksining 115-moddasida belgilangan.

Natijada, elektron to'lov kartalaridan foydalangan holda va pul o'tkazmalari orqali olingan pullar ashyoviy dalil deb tan olinishi va Rossiya Federatsiyasi JPK 165-moddasida belgilangan tartibda sud akti bilan hibsga olinishi kerak. Soliq hisobini yuritishni talab qilmaydigan elektron pullarni aniqlash va hibsga olish ancha muammoli va bu uning oshkor etilishini qiyinlashtiradi.

Axborot makonida jinoyatlarni tergov qilishda yurisdiksiyani aniqlash masalalari mavjud va ba'zi mualliflar buni ta'kidladilar. Zamonaviy texnologiyalar ko'p hollarda plastik karta yoki elektron pul egasiga ma'lumot kelgan joyni belgilashga imkon beradi, ammo bu turli omillarga, jumladan deklaratsiyadan foydalanish vaqtiga bog'liq bo'ladi. Agar bunday jinoyatlar muayyan davlatning kredit tashkilotlaridagi hisobvaraqlarida joylashgan pul mablag'larini olish bilan sodir etilishini hisobga oladigan bo'lsak, jinoyat mijozda pul bo'lgan davlatda tekshirilishi kerak. Bunday holat bank sirini muhofaza qilish bilan bog'liq, chunki jinoyat ishlarining bunday toifalari bo'yicha razvedka to'plash va tergov harakatlarini o'tkazish uni cheklash bilan bog'liq bo'lib, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining bunday faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini nazarda tutmaydi.

XULOSA

Umuman olganda, elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlik to'g'risidagi jinoiy ish bo'yicha ish yuritish mijozning pul mablag'lari bo'lgan davlatida, to'lov operatsiyasi qaysi holatda amalga oshirilganidan mustaqil ravishda amalga oshirilishi kerak, deb o'ylaymiz. Bunday toifadagi holatlar bo'yicha jinoyat subyektlari elektron to'lov vositalari, masalan: to'lov kartalari, elektron pullar, pul o'tkazmalari va nazorat-kassa apparatlaridir. Biroq, ushbu toifadagi ishlar bo'yicha jinoyat predmeti o'zgaruvchan xususiyatga ega, chunki yuqori texnologiyalarning rivojlanishi va ulardan

kredit-moliya sohasida foydalanish imkoniyatlari yangi elektron to'lov vositalarini yaratish to'g'risida xulosa chiqarish imkonini beradi. Ushbu holatni inobatga olgan holda, yangi elektron to'lov vositalarining paydo bo'lishi uchun birdaniga jinoyatni tergov qilishda jinoyat predmeti deb hisoblanishi uchun firibgarlik tuzilmasi bilan bog'liq elektron to'lov vositalaridan foydalanish muddatini belgilashimiz kerak.

Shuningdek, bank hisobvaraqlari va omonatlaridagi naqd pulsiz pullarni jinoyat ishi bo'yicha ashyoviy dalil sifatida hisobga olish zarurligi to'g'risidagi pozitsiya o'z isbotini topdi.

Elektron to'lov vositalaridan foydalangan holda firibgarlikning subyektiv tomonini aniqlashda ma'lum shaxsning taxminiy jabrlanuvchini aniq to'lov operatsiyasini amalga oshirishga ko'ndirish uchun unga ta'sir ko'rsatish bo'yicha faoliyatini hisobga olishimiz kerak.

Natijada, mijozning bank hisobvarag'ida mavjud bo'lgan va u ko'rsatadigan pul mablag'lari bo'yicha naqd pulsiz operatsiyalarni amalga oshirish yo'li bilan elektron to'lov vositalaridan foydalanish bilan bog'liq firibgarlik dalillarining o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Bu operatsiyalarni moliya-kredit tashkilotidan Internet, kassa apparatlari va boshqalar orqali masofadan turib amalga oshirish. Biz naqd pulsiz to'lovlarni jinoiy huquqbuzarlik predmeti bo'lgan va muayyan mijozning hisobvarag'idan olib qo'yilgan va shuning uchun unga ushbu harakatlarni bilan mulkiy zarar yetkazilgan ashyoviy dalil sifatida qarashimiz kerak.

Yuqori texnologiyalarning rivojlanishini hisobga olgan holda, elektron to'lov muddatini shunday belgilashimiz kerakki, agar yangi elektron qurilma paydo bo'lsa, u amaldagi muddatga to'g'ri keladi va bizda u bilan bog'liq xatti-harakatlarning mohiyati va oqibatlarini aniqlash borasida amaliy savol tug'ilmaydi.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. <https://huquqburch.uz/uz/tolov-kartalaridan-foydalangan-holda-sodir-etilgan-firibgarlik/>
2. William Joley. Common credit card frauds and how to avoid them. July 10, 2019. <https://www.savings.com.au/credit-cards/credit-card-fraud>
3. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
4. B.E. Shavaleev, Peculiarities of fraud with using electronic payment facilities in the structure of modern Russian criminality, Scientific notes of Kazan Law in-stitute MIA of Russia 5(9) (2020) 36-38.